

Denkend aan Amersfoort...

Bart van Steenberghe is al geruime tijd op zoek naar werk van Jasper van Wittel, die in onze stad geboren is. In het voorjaar kreeg hij een catalogus van het Londense veilinghuis Bonhams in handen. In juli zouden er twee gouaches van Van Wittel worden geveild. Eén stadsgezicht stelt Hoorn voor, het andere heeft onmiskenbaar betrekking op Amersfoort. Dat was voor mij aanleiding om deze eens goed te bestuderen op nieuwe informatie.

door **COR VAN DEN BRABER**

Pogingen om de gouache voor Amersfoort te verwerven mochten overigens niet lukken. Met het bedrag van € 200.000 werd de geschatte veilingopbrengst vele malen overschreden, zodat Museum Flehite geen enkele kans maakte.

OPLEIDING

Jasper Adriaansz van Wittel werd omstreeks 1652 in Amersfoort geboren. Zijn vader was wagenmaker en had zijn bedrijf in de buurt van de Utrechtsepoort. Jasper trad niet in diens voetsporen; zijn talent voor tekenen werd al

Voorstudie (*Museo di San Martino, Napels*).

spoedig duidelijk. Hij ging dan ook in de leer bij portretschilder Thomas van Veenendaell (1628-1673/'83), die hem de eerste beginselen van het vak bijbracht. In 1668 werd Matthias Withoos (1627-1703) zijn leermeester. Deze had op zijn beurt zijn opleiding gehad van niemand minder dan Jacob van Campen (1595-1658), die een atelier had in zijn huis Randenbroek.

Withoos werkte van 1651 tot 1653 in Rome. Terug in Amersfoort, schilderde hij vooral bosstillevens met dieren, italianiserende landschappen en *vanitas*-stillevens. Het belangrijkste werk van Withoos is echter het grote *Gezicht op Amersfoort*. Voor dit onderwerp had hij al eerder gekozen, in 1658, en rond 1670 nog eens. Het waren op-

De gouache van Bonhams.

maten voor het indrukwekkende schilderij dat in 1671 door de stad werd aangekocht, als *ciraat* voor de raadszaal van het stadhuis dat in die tijd aan de Hof stond. Tegenwoordig maakt het deel uit van de permanente expositie in Museum Flehite.

Van Wittel heeft stellig deel uitgemaakt van het gezelschap dat het fenomenale *Gezicht op Amersfoort* aan de stad naliet. Hij was toen schildersleerling van nog geen twintig, al zal de benaming 'medewerker' eerder van toepassing zijn geweest. Over de werkelijke totstandkoming van het stuk is per saldo weinig bekend. Wel moet worden aangenomen dat aan het 'echte' schilderwerk uitgebreide studies vooraf gingen over de situering, het perspectief, het benadrukken van dieptewerking en een groot aantal detailschetsen. Vooral deze laatste aspecten moeten voor Van Wittel van groot belang zijn geweest.

NAAR ROME

Zoals gezegd was het grote schilderij van de stad in 1671 voltooid. Nog geen jaar later, in het Rampjaar 1672, werd ook Amersfoort opgeschrikt door het naderende Franse leger. Withoos wachtte de gebeurtenissen niet af en week met zijn gezin en zijn medewerker uit naar Hoorn. Daar slaagden zij er in de draad van hun bestaan weer op te pakken, althans Withoos met zijn kinderen, die ook schilderden. Niet lang daarna besloot Jasper zijn blik te veruimen en de reis naar Rome te beginnen. Wellicht was hij aangestoken door de verhalen van zijn leermeester. Nog in 1674 kwam hij er aan.

De eerste jaren zullen voor hem niet gemakkelijk zijn geweest. Hij voorzag in zijn onderhoud door ondermeer topografische illustraties te verzorgen voor een boek over waterbouwkundige werken. Later slaagt hij er in zijn

stadsgezichten aan de man te brengen. De in Amersfoort behaalde voorsprong in het toepassen van het perspectief (en mogelijk de *camera obscura*) zal hem zeker te stade zijn gekomen. Met zijn werk leverde hij een groot aandeel in het ontstaan van een tamelijk nieuw genre: het topografisch betrouwbare stadsgezicht, ofwel de *veduta*. Tot zijn klantenkring behoorden vooral particulieren en bezoekers van Rome.

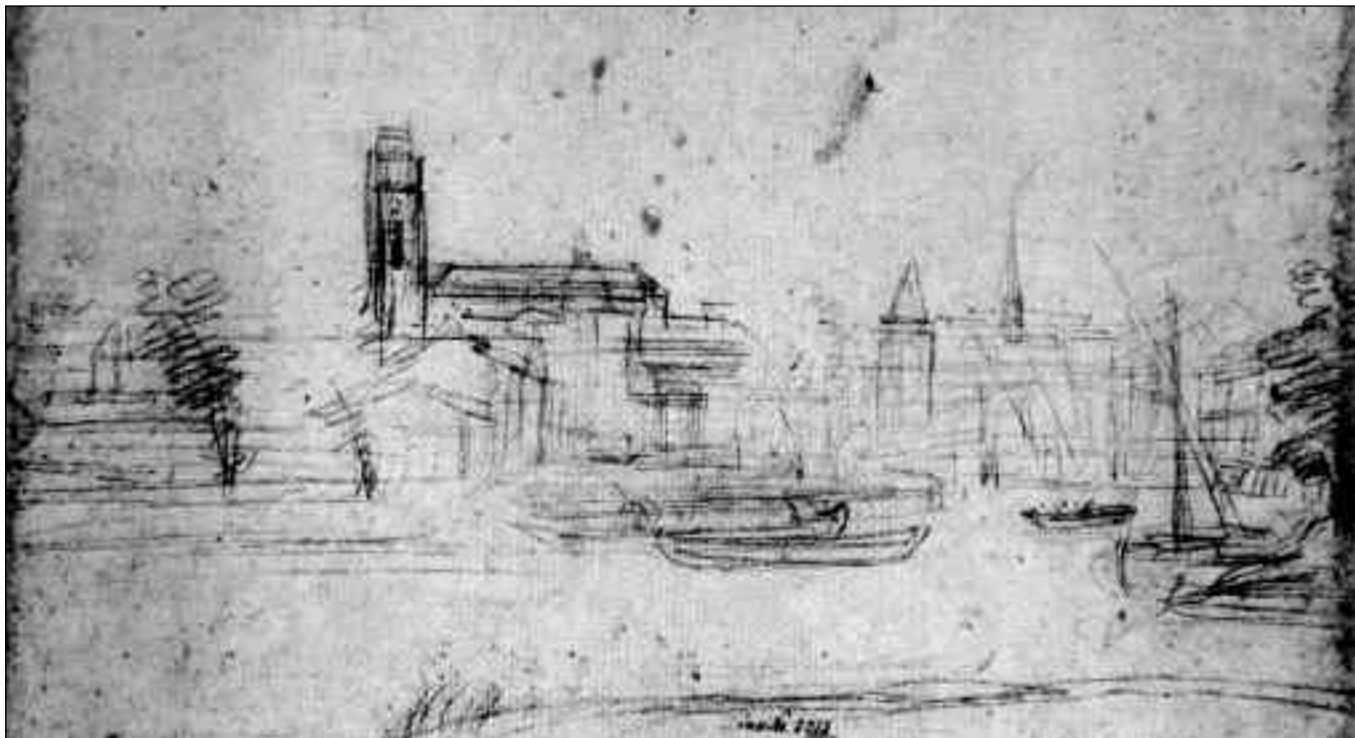
Van Wittel liet een indrukwekkend oeuvre na, van wel 500 schilderijen en evenzoveel tekeningen. Met de Venetiaan Luca Carlevarijs (1663-1730) had hij grote invloed op de wat latere schilders van *vedute*, Canaletto (1697-1708), Guardi (1712-1792) en Belotto (1721-1780). Zijn zoon Luigi Vanvitelli (die zijn naam intussen ingrijpend had veritalianiseerd) zou gaan behoren tot de vooraanstaande architecten van zijn tijd. De Van Wittels zijn goed terecht gekomen, zo mag worden vastgesteld. Jasper signeerde zijn werk in 1720 overigens nog met *Gasparo Van Witel*. Hij stierf in 1736.

GEZICHTEN OP AMERSFOORT

Jasper moet af en toe gedacht hebben aan Amersfoort, zijn geboorteland en de steden waarin hij vroeger had gewoond. Wellicht pas tientallen jaren na zijn vertrek maakte hij tekeningen met puur Hollandse gezichten, uit zijn herinnering of door gebruik te maken van meegebrachte en nog steeds bewaarde schetsen. De beide aan het begin van dit artikel genoemde gouaches zijn daaruit voortgekomen.

Van zijn gezicht op Hoorn is een voorschets bewaard gebleven en van Amersfoort zelfs vier of mogelijk nog meer. Wat de laatste betreft: ze hebben gemeenschappelijke elementen, die overigens niet per se louter en alleen

DE STADSGEZICHTEN VAN JASPER VAN WITTEL

Amersfoorts zijn. Wel is op alle tekeningen sprake van een riviergezicht met een stad op de achtergrond, waarbij de Italiaanse bergen natuurlijk ontbreken. Op de linkeroever staat een fors huis met bomen op de kade. Aan de rechterkant is een molen zichtbaar en op de rivier varen boten. In de verte is de stad te zien, gedeeltelijk ommuurd, met een ophaalbrug daarvoor. De stedelijke bebouwing is aangegeven met daken, gevels en torens waaronder, onmiskenbaar, de Onze-Lieve-Vrouwetoren. Al deze ingrediënten heeft Van Wittel, zelfs in deze volgorde, nauwlettend een plaats gegeven op de gouache met het gezicht op Amersfoort die dit jaar in het nieuws kwam.

HERENHUIS

De voorstelling is voorbereid op één van de bewaard gebleven tekeningen, en wel degene die wordt bewaard in het Museo di S. Martino te Napels. Bij de uitwerking is Van Wittel daar nauwelijks van afgeweken. Links op de oever het deftige huis met de aanlegsteiger. Een hooiberg heeft hij laten vervallen. De stad op de achtergrond is verrijkt met extra torens. De Onze-Lieve-Vrouwetoren neemt nog steeds een prominente plaats in. Op de wal is er een molen bijgekomen en op de Eem (want die is natuurlijk bedoeld) vervullen schepen een belangrijker rol.

Het huis op de linkeroever heeft Van Wittel mogelijk gebaseerd op het belangrijke zeventiende-eeuwse Hoogerhuis, zoals hij zich dat uit zijn Amersfoortse periode herinnerde. Het lag aan de Flierbeek even buiten de stad. De gelijkenis is globaal. De situering aan het water is identiek. Dat geldt evenzeer voor de aanbouw met de schoorsteen aan de eindgevel. Ook de vier schoorstenen

Ruimtelijke studieschets (*Staatliche Graphische Sammlung, München*).

BRONNEN

■ Aikema, B. en Bakker, B., *Schilders van Venetië* (Amsterdam 1990).

■ Bruintjes, J.C.N. & Köhler, N., *Da van Heemskerck a van Wittel* (Rome 1992).

■ Harprath, R., *Gaspere Vanvitelli* (München 1983).

■ Heijenga-Klomp, M.W., 'Jasper van Wittel (ca. 1652-1736)', *FleHITE. Jaarboek 6* (2005) 132-147.

■ Marinelli, C., *L'esercizio del disegno. I Vanvitelli* (Milaan 1993).

■ Strinati, Cl. e.a., *Gaspere Vanvitelli e le origini del vedutismo* (Rome en Venetië 2002).

■ Vitzthum, W., *Drawings by Gaspar van Wittel 1652-1736* (Ottawa 1977).

■ Zwollo, A., *Hollandse en Vlaamse meesters te Rome 1675-1725* (Assen 1973).

op het dak lijken op die van het Hoogerhuis. De vorm is gelijk en ze hebben eveneens gesmede bekroningen. Het huis aan de Flierbeek had er overigens twee. De dak-schilden op de gouache hebben Zuid-Europese hellingen, hetgeen verklaarbaar is. Het houten theehuis op de kade met het aangetimmerde secreteet is koddig en zéér Hollands!

Het huis heeft een eigen aanlegsteiger met een classicistisch poortje. Een afgemeerd jacht heeft ornamenten aan de kajuit die doen denken aan het latere rococo. Het bootje is nagenoeg identiek aan het rode trekjachtje op het grote gezicht op Amersfoort van Withoos, maar dan in het blauw. Dit soort scheepjes voer in Van Wittels tijd ook over de Tiber (!).

ECHTE- EN FANTASIEGEBOUWEN

De gebouwen op de achtergrond in de stad berusten maar gedeeltelijk op beelden van het stedelijke Amersfoort van zijn tijd, die links en rechts in het geheugen waren 'opgeslagen'.

Zo is de toren, even links van de koorsluiting van de kerk, met geen mogelijkheid te herkennen. Evenals het rijtje huizen onder de toren dat, opvallend, niet is beschermd door een alles omsluitende stadsmuur. Kennelijk heeft de schilder gewoon een stuk muur weggelaten, zoals zijn leermeester ook al deed om de beschouwer te gerieven. Daar meteen links van staat een gebouw met een blauw dak, duidend op de stedelijke overheid. Het is mogelijk een visuele echo van de Slijkpoort, die Van Wittel gekend moet hebben. Hij woonde daar immers in de buurt. De stadsmuur is duidelijk herkenbaar, zonder de weegang met de kantelen, maar die waren in het Amersfoort van

zelf zou Van Wittel hebben kunnen herinneren aan de Sint-Annamolen, ooit aan het einde van de Coninckstraat. Het ophaalbruggetje, opnieuw puur Hollands, is op de plek niet goed te plaatsen. Het kan slaan op de brug die de Utrechtsepoort markeerde.

Er zijn nog meer torens te zien, verder naar rechts. De forse toren met de naaldspits doet denken aan de bekende Stichtse torens uit de buurt, ook op die van de Jacobikerk in Utrecht. Nog verder naar rechts is eveneens een forse kerk op te merken, met maar liefst twee westtorens, ook niet in Amersfoort. Mogelijk heeft Van Wittel opnieuw iets geleend in de bisschopsstad: de van oorsprong Romaanse Klaaskerk. Echter, naar de zeer karakteristieke Sint-Joriskerk zal men tevergeefs zoeken, toch

Van Wittel al weg. De forse ronde hoektoren is van het gebruikelijke type en niet echt te herkennen als specifiek Amersfoorts.

Van de twee torens daar rechtsboven is de linker niet thuis te brengen. De rechter trouwens ook niet, maar de vorm (zij het uitgerekt) doet met enige goede wil denken aan de toren van het Heilige-Geestgasthuis in de Langestraat, op de plaats waar nu de Lutherse Kerk staat.

Beide torens rijzen op achter een langgerekte nok die behoort tot een reeks huizen die zijn te herkennen als Amersfoortse 'muurhuizen', gezien hun situering en hun uiterlijk. Net even links van de molen op de stadsmuur is het dak met het open koepeltje bijna met zekerheid te duiden als dat van het oude stadhuis aan de Hof. De molen

Ruimtelijke voorstudie (*Reggia di Caserta, Napels*) en uitwerking van een nog onbekende gouache (*Cabinetto Nazionale dei Disegni e delle Stampe e Villa, Rome*).

Cor van den Braber is oud-hoofd Monumentenzorg Amersfoort.

één van de hoofdmomenten in het Amersfoortse silhouet. De stadsmuur wordt regelmatig onderbroken door muurtorens, zowel rond als rechthoekig. Dat kan voor onze stad kloppen. De houtzaagmolen aan de rechterkant van de aquarel lijkt van het type 'paltrok' te zijn bedoeld. Een paltrokmolen aan de Eem komt ook voor op een negentiende-eeuws schilderij van Jan van Groenestein.

Twee van de vier hierboven genoemde schetsen horen duidelijk bij elkaar. Ook zij hebben hetzelfde thema, Amersfoort vanaf het water. De ene bestaat uit onduidelijke krabbels. De andere (die gesigneerd is met *Van Vitte!*) is zover uitgewerkt dat deze vrijwel zeker heeft gegolden als de voortekening voor nog een andere gouache. Mogelijk komt deze nog eens tevoorschijn.